

І.І. Мазур, канд. екон. наук., докторант.

ФІНАНСОВІ ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ТІНЬОВИХ ОБОРОТІВ У СИСТЕМІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Досліджуються фінансові джерела тіньових оборотів, які формуються переважно за рахунок приховування прибутків від оподаткування при розрахунках з іноземними партнерами, ухилення від оплати податків та інших внесків при перетині товарами кордону.

It is investigated herein the financial sources of the shady capital that is created from income hiding with the purpose to avoid taxation during payment procedures with foreign partners, as well as to avoid taxation and payment of other duties during border passing by goods.

Сьогодні Україна знаходиться у складному періоді своєї історії, який можна охарактеризувати як докорінне реформування політичної та економічної системи. Офіційна економіка України, знаходячись у трансформаційному періоді, успадкувала від командно-адміністративної економіки зруйновані виробничі відносини, зокрема, відносини власності, крім того існує об'єктивний характер розвитку тіньової економіки, пов'язаний з інституціональною кризою економіки.

Однією з найактуальніших задач для України на сьогодиншньому етапі розвитку економіки є припинення вивозу національного капіталу за кордон і створення передумов для їхнього повернення та використання у вигляді внутрішніх інвестиційних та кредитних ресурсів. Для цього необхідна підтримка і стимуляція реальної економіки, легалізація і вихід з "тіні" прихованих капіталів, отриманих некримінальним шляхом.

Демонізація зовнішньоекономічної діяльності і пов'язане з цим розширення міжнародних зв'язків у фінансово-господарській сфері полегшило встановлення контактів з іноземними партнерами, а також відкрило необмежений простір для фінансових зловживань.

Аналізу різноманітних аспектів проблеми тінізації економіки і, зокрема, "втечі капіталу" за кордон, приділено багато уваги з боку зарубіжних та вітчизняних дослідників, серед яких можна виділити М.Деплера, М.Вільямсона, М.Дулі, Л.Красавіну, А.Булатова, А.Базилію, В.Базилевича, О.Барановського, В.Бородюка, З.Варналія, В.Мандибуру, О.Турчинова та ін. В роботах цих авторів досліджуються проблеми причин існування, сутності тіньової економіки, процесам детінізації економіки, "втечі капіталу" тощо.

Але, незважаючи на глибину та різноплановість проведених досліджень, залишається актуальним вивчення проблеми фінансових джерел тіньових оборотів у системі зовнішньоекономічних операцій.

Тому завданням статті стає дослідити фінансові джерела формування тіньових оборотів у системі зовнішньоекономічної діяльності в тому числі в експортно-імпорتنих операціях з метою їхньої детінізації.

На думку О.В. Турчинова тотальний характер тінізації економіки України набула ще в 1995 році. Характерними ознаками такого стану економіки були: аномальне посилення податкового тиску; масове приховування доходів та прибутків від оподаткування; проникнення тіньових економічних відносин в усі сфери господарського життя; стирання меж між тіньовою та офіційною економічною діяльністю внаслідок необхідності тіньової складової як обов'язкового елементу для суб'єктів офіційної економічної діяльності; руйнування основних елементів офіційної економіки; пріоритет неформальних економічних відносин над вимогами закону; Використання функцій держапарату в конкурентній боротьбі тіньових капіталів (корупція); криміналізація і структурування тіньової економічної діяльності, нарощування в ній монополістичних тенденцій; створення адміністра-

тивно-економічних груп, що об'єднують у рамках досягнення спільних економічних інтересів державних чиновників, підприємців, представників криміналітету; соціальна реабілітація тіньової економічної діяльності, зростання соціальної напруженості, наростання в державі тоталітарних тенденцій [1].

Отже, в Україні відбувається інституціоналізація тіньової економіки за умов її перетворення в один з основних відтворюваних елементів суспільної системи.

Дестабілізаційними факторами економіки в Україні крім інших є:

- ♦ витіснення офіційних механізмів оподаткування, зниження обсягів податків, що збираються, зниження ВВП;

- ♦ дезорганізуючий вплив на виробничий процес в межах офіційної економіки, послаблення трудової дисципліни, декваліфікація, зменшення ефективності виробництва, і, в результаті, скорочення легального сектора економіки;

- ♦ експорт тіньових капіталів і зниження за рахунок цього обсягів внутрішнього інвестування народного господарства;

- ♦ криміналізація суспільства;

- ♦ "нечіткість" соціальних норм, порушення етичних основ суспільства, втрата соціальних орієнтирів, порушення порядку.

Отже, завдяки своїм масштабам і переплетінню тіньової економіки з легальною перша перетворюється у стійкий елемент економічної системи держави і тим самим загрожує економічній безпеці країни.

Економічне значення тіньової економіки полягає в тому, що вона є досить конкурентноздатною до офіційної економіки. Тіньова економіка працює за законами товарного обміну, має ефективний механізм стимулювання, розподілу та інвестування, який відсутній в державній сфері господарювання.

На нашу думку, до основних економічних причин зростання тіньової складової української економіки можна віднести:

По-перше, недосконалість фінансово-правових норм держави, що породжують порушення розпоряджень, зазначених у цих нормах, які спричинюють матеріальні збитки державі. Сюди можна віднести: бюджетні, податкові, кредитні правовідносини, грошовий обіг і валютні операції.

По-друге, суперечності, викликані наявністю різноманітних форм власності. Розмитість прав власності в умовах трансформаційної економіки пов'язана з хаотичним розподілом власності між різними суб'єктами. Політична влада використовується для розподілу і перерозподілу державної власності. Йдеться, зокрема, про державний бюджет і позабюджетні фонди. Так, на початок 1997 р. в Україні існувало більш як 600 позабюджетних фондів, які ніким, навіть державою не контролювалися, а вже у 1997 їх стало вже близько 2000 при цьому кожний міністр мав 2-3 позабюджетних фондів.

Для порівняння: в Англії таких фондів усього 3, а у Франції – 4 [2; 3].

По-третє, недосконалість кредитно-грошових відносин. Вона проявилася у можливості за певну оплату легально переводити гроші з державного сектора на рахунки приватних структур у вигляді готівки. Слід зазначити, що на початку приватизаційних процесів новостворені комерційні банки допомагали розкратити державні фінансові ресурси. Не виробництво і відтворення нової вартості, а перетворення власності у швидколіквідний товар сприяло нагромадженню грошових коштів на приватних рахунках в основному за кордоном [4].

По-четверте, недосконалість податкового законодавства, яка породжує можливість приховування доходів (прибутків) та інших об'єктів оподаткування. Фіскальний характер оподаткування з метою наповнення державного бюджету не завжди збігається з бажаннями платника. А це і породжує причину ухилення від сплати податку. Іноді в підприємців виходить, що вигідніше дати хабаря, що забезпечить їх від постійних перевірок податківців, ніж сплачувати в повному обсязі всі податки. Проблема полягає в тому, що законодавчі та нормативні акти України у сфері економічної діяльності носять в більшій мірі дозвільний та розподільний характер ніж регулюючий, що і стає причиною правопорушень [5].

Особливе місце тіньова економіка займає в зовнішньоекономічних відносинах, оскільки експортно-імпортні операції є одними з найбільш рентабельних у господарській діяльності. В Україні сформувалася організована мережа тіньового обігу і переказу за кордон валютних, товарних, сервісних і інтелектуальних ресурсів [6, 7, 8]. Кошти від такої діяльності залишаються на закордонних рахунках. Так, за 1991-1996 роки відтік валюти за кордон становив приблизно 37-38 млрд. дол. Щорічно "перекачувалося" 5-7 млрд. дол., на які там додатково створено близько 2 млн. робочих місць [9]. З 1995 по 2000 роки з України вивезено понад 15 млрд. дол. США, "зароблених" в тіньовому бізнесі і переведених на банківські рахунки за кордон [4]. У 2004 р. за оцінками голови Державної комісії по регулюванню ринків фінансових послуг В.Г.Суслова за межі України "витекло" за кордон понад 1,7 млрд.дол. США [10; С.59].

Найскладнішим є визначення поділу вивезення капіталу на легальні та нелегальні форми. Разом з тим, слід зазначити, що втеча капіталу з країни відбувається як у легальних так і нелегальних формах. Нелегальний переказ капіталу за кордон є протизаконним, але джерело капіталу може бути легальним. Так, легально отриманий прибуток, який ховають від сплати з нього податку у вигляді втечі капіталу за кордон, стає правопорушенням лише тоді, як успішно перетинає кордон. Але доходи, що ввозяться за кордон, отримані від торгівлі товарами офіційно визначеними як заборонені, є злочинними вже за походженням. Отже, втеча капіталу може бути пов'язана з різним ступенем порушення закону в залежності від джерел походження коштів.

Легальна "втеча капіталу" відбувається в межах чинного валютного, ліцензійного, податкового і банківського регулювання. Головною ознакою такого капіталу є його низька прибутковість – істотно нижче прийнятих норм. Підтвердженням, що такий вивіз капіталу в найменшій мірі працює на економіку країни, а в більшій – обслуговує приватні інтереси, є співвідношення обсягу вивезених коштів і надходження в Україну доходів від раніше вивезеного капіталу, у цьому випадку сальдо має негативне значення. Прикладами легальної "втечі капіталу" можна назвати портфельні інвестиції; кошти, отримані від зовнішньоекономічної діяльності, а також активи комерційних банків і компаній, що були незакон-

но переведені на закордонні рахунки. Отже, легальна "втеча капіталу" відбувається через недосконалість чинного законодавства, слабкість владних структур і масового правового нігілізму.

Нелегальна "втеча капіталу" здійснюється у таких формах:

- ◆ маніпулювання з зовнішньоторговими документами за умов використання недоліків у валютному регулюванні;
- ◆ видача кредитів закордонним суб'єктам з наступною відмовою від них;
- ◆ корупційні платежі за укладання угод;
- ◆ вивіз готівки за допомогою платіжних карт;
- ◆ спекуляції на фондовому ринку з вивозом коштів на закордонні рахунки;
- ◆ маніпулювання контрактними цінами (підвищення на імпорт або заниження на експорт) в експортно-імпортних операціях;
- ◆ оплата фіктивних послуг;
- ◆ нееквівалентні товарообмінні операції (бартер);
- ◆ на підставі форс мажорних обставин не повернення валютна виручка.

Найчастіше при вивезенні капіталу за кордон мали місце наступні тіньові механізми:

- ◆ виведення різниці між завищеною контрактною та реальною ціною при імпортуванні споживчих товарів, техніки, технологій та інших послуг та переказ її на зарубіжні рахунки учасників угоди;
- ◆ виведення різниці між реальною ціною і вказаною в контракті за умов заниження контрактної ціни на експортні товари і послуги та переказ її на зарубіжні рахунки експортерів;
- ◆ вивіз капіталів шляхом організації фіктивної закупівлі імпорту чи неповернення коштів за експортовану продукцію;
- ◆ переведення на зарубіжні рахунки коштів, отриманих за угоди, здійснені всередині країни;
- ◆ незаконний вивіз за кордон валютних і матеріальних цінностей, технологічної, технічної та військово-стратегічної інформації.

Аналіз витоку капіталу за кордон свідчить про те, що це негативне явище розвивається на підставі незадовільних макроекономічних показників – високого рівня інфляції, великого дефіциту бюджету, зниження курсу національної валюти, низького рівня реальних процентних ставок, а також нерозвиненості необхідних інститутів.

Таким чином, тіньові обороти у зовнішньоекономічній діяльності формуються переважно за рахунок приховування прибутків від оподаткування при розрахунках з іноземними партнерами, ухилення від сплати податків та інших платежів при ухваленні кордон товарам. Джерелами формування тіньових оборотів є фінансові операції комерційних банків і торговельні угоди.

Несприятливі умови формування економічного та інвестиційного клімату в країні є мотивами не лише для збільшення тіньового сектору економіки в Україні, але й, зокрема, для "втечі капіталу" за кордон. А з витоком капіталу за кордон створюються умови для зменшення національного багатства України та її економічної небезпеки.

Отже, поліпшення макроекономічних показників в Україні та зміцнення організаційно-правової бази (поліпшення політичної ситуації та її стабільності, захист прав власників, відокремлення влади і бізнесу, верховенство закону) зможуть припинити "втечу капіталу" з України.

1. Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного і соціального розвитку на 2000-2004 роки. Послання Президента України до Верховної ради України //Урядовий кур'єр. – 2000. – 23 лютого. 2. Клименко І. Біднота – це багатство, або найбільша таємниця державних фінансів //День. – 1998. – 2 грудня. 3. Симоненко В. В Україні закони не виконуються. А трактуються як кому зручно //День. – 1998. – 10 грудня. 4.

Задорожний Г.В., Іващенко П.А., Тютюнникова С.В. Економічна безпека і тіньова економіка. – Харків. – 2000. – С.206. 5. Привалов Ю., Сапелкін Ю. Тіньова економіка і корупція в Україні //Розбудова держави. – 1998. – № 9/10. – С. 22-28. 6. Ермошенко Н.Н. Теневая экономика и экономическая безопасность государства //Финансовая тема. – 1999. – № 4. – С. 16-27. 7. Жвалюк В. Фінансова злочинність ставить велику небезпеку для цивілізованого розвитку економіки держави //Консультант. – 2000. –

№ 48. 8. Шелудько Н.М. Проблема тіньової економіки в Україні. – 2002. – № 9. – С. 80-86. 9. Мандибура В., Ходачук О. Скільки градусів в "тени"? //Бизнес. – 1999. – № 36. 10. Мазур І.І. "Втеча капіталу" з України у системі глобального перерозподілу фінансових ресурсів // Банківська справа. – № 2. – 2005.

Надійшла до редколегії 09.09.05

З.М. Васильченко, канд. екон. наук, докторант

ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ НА БАНКІВСЬКИЙ СЕКТОР

Розглянуто проблематику забезпечення конкурентних переваг розвитку банківського сектора в умовах лібералізації фінансового ринку України.

The problems are being examined of providing competitive advantages of banks' sector development under conditions of financial market liberalization in Ukraine.

Процеси глобалізації, що підтримуються промислово розвинутими країнами, знаходять свій вияв у тенденції до прискорення лібералізації доступу на фінансові ринки, яке є обов'язковою умовою членства в багатьох міжнародних організаціях і закріплюється міжнародно-правовими документами.

Останнім часом з'явилися нові аргументи на користь участі іноземних банків у розбудові банківського сектору в країнах із перехідною економікою, що пояснюється новими тенденціями розвитку самої банківської сфери. Одна з них – виникнення, після фінансових криз дев'яностих років, які не зупинили всебічної глобалізації світової економіки, в тому числі й у банківському секторі, величезних транснаціональних банківських установ, які домінують на міжнародному ринку банківських послуг та мають суттєві конкурентні переваги. Регіональні банки у країнах, що розвиваються, не мають ресурсів, достатніх для створення конкурентоспроможних мереж за межами своїх країн, і не здатні надавати своїм клієнтам певні види послуг міжнародного характеру. Тому вони змушені створювати альянси з транснаціональними банками.

Інша важлива тенденція – це розвиток місцевих ринків капіталу. Для розвитку регіональних ринків конче необхідним стає засвоєння іноземного досвіду. Передача такого досвіду забезпечується переважно шляхом відкриття іноземними фінансовими організаціями своїх представництв, створення спільних підприємств тощо. Не можна не визнати того, що глобальна фінансова система сприяє поступовому розповсюдженню передового досвіду, а також стандартизації на його основі головних аспектів банківської діяльності. Необхідність дотримання міжнародних стандартів спонукає банки переймати методи роботи транснаціональних банківських установ та іноземний досвід, що потребує встановлення тісного зв'язку з джерелами такого досвіду.

І останній, найбільш важливий у контексті наших досліджень аргумент – збільшення прямих іноземних інвестицій в акціонерний капітал регіональних банків пов'язане з реструктуризацією, а часто й приватизацією національних банківських систем внаслідок переходу багатьох країн до ринкової моделі господарювання, знецінення активів банків після фінансових криз кінця дев'яностих років, а також необхідністю запровадження сучасних моделей менеджменту та механізмів регулювання.

Врешті, аналізуючи стратегію діяльності іноземного банку в новому регіоні, варто насамперед урахувати ті чинники, що спонукали його до входження на цей ринок:

Чимало банків виходять на іноземні ринки лише тому, що там розгорнули свою діяльність їхні традиційні клієнти, з якими у країнах походження налагоджені тісні стосунки. У такому випадку їхній вплив на господарство країни перебування буде мінімальним.

Окремі банки відкривають представництва в інших країнах не тільки в інтересах обслуговування своїх найбільших глобальних клієнтів, а й для розширення своєї клієнтської бази за рахунок найпривабливіших регіональних підприємств.

Нарешті, третя група транснаціональних банків мають на меті всебічну інтеграцію у внутрішній ринок банківських послуг країни перебування, як корпоративний, так і споживчий.

Зазвичай, іноземні банки входять на новий ринок шляхом створення дочірнього банку (це банк типу "subsidiary", тобто незалежна юридична особа у разі банкрутства якої головна контора не відповідає по її зобов'язаннях) чи відкриття філії ("full branch"), тобто органічного розвитку, або шляхом придбання місцевого банку. Обидва підходи, на нашу думку, мають свої переваги й недоліки. Так, придбання суттєвого або контрольного пакету акцій місцевого банку вимагає проведення його внутрішньої реорганізації. Це означає скорочення надлишкового персоналу, пошук та відрядження до придбаної банківської установи кваліфікованих фахівців, а також переведення її на операційну модель іноземного банку-холдингу. Серед недоліків шляху органічного розвитку слід також відмітити необхідність більшого часу та зусиль з бізнес-планування, оскільки іноземному банку бракуватиме досвіду роботи в умовах нового ринку.

В Україні, як і в більшості країн з перехідною економікою, наприкінці 80-х та на початку 90-х років минулого сторіччя існували жорсткі адміністративні обмеження діяльності іноземних банків, що обумовлювало їх низький інтерес до ринку банківських послуг нашої країни. Однак у процесі формування незалежної банківської системи України ця ситуація докорінним чином змінилася.

З прийняттям в березні 1991 року Закону України "Про банки та банківську діяльність" розпочалося формування дворівневої банківської системи, в якій Національному банку надали функції центрального банку, а на всі інші банки покладалося здійснення комерційної діяльності шляхом надання банківських послуг приватним та корпоративним клієнтам. Відповідно до положень вказаного закону, на Національний банк покладалося нормативне регулювання діяльності банківської системи, що було також пов'язано з досить загальним характером вимог, встановлених вказаним законом. Доступ іноземного капіталу до ринку банківських послуг було значно спрощено.

Саме в цей період (починаючи з 1991 року) Україна набула перший досвід допуску філій іноземних банків. В цілому було зареєстровано близько 25 філій. Найбільшу зацікавленість в доступі на ринок виявили банки Росії та Прибалтики, які в основному представляли спекулятивний капітал, що діяв виключно в інтересах головного банку. Діяльність філій часто відбувалася з численними

© З.М. Васильченко, 2005